SELÇUKTÜRKİYAT
Nisan / April 2022; (54): 353-363
e-ISSN 2458-9071

UYUMSUZLUK TEORİSİ BAĞLAMINDA MİRZA ELEKBER SABİR'İN *QORXURAM* ADLI ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A RESEARCH ON MIRZA ELEKBER SABIR'S POEM QORHURAM IN THE CONTEXT OF THE DISSONANCE THEORY

Hasan SAVAŞ*

Öz

Temelde insanı güldürmeyi amaçlayan mizahi ürünler, gerek sosyal gerekse kişisel olayların etkisi ile vücut bulmuş edebî yapıtlardır. Güldürme, alay ve hiciv gibi çeşitli işlevleri ortaya koyan mizah, sosyal hayatın yazınsal ürünlere yansımış şeklidir. Hemen hemen bütün edebiyat yapıtlarında karşımıza çıkan mizahi unsurlar, Türk edebiyatının muhtevasında da geniş yer tutmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak birçok değişime maruz kalmış ve her seferinde yeni bir kültür aşamasının katlarını aşmış olan toplum, mevcut şartlara ve psikolojik amillere göre mizahi üslubu; çeşitli anlatı türlerinde teşekkül ettirmiştir. 20. yüzyıl Azerbaycan Türk edebiyatının temsilcilerinden biri olan Mirza Elekber Sabir, ele alacağımız Qorxuram adlı şiirinde uyumsuzluk unsurlarını bir araya getirerek poetik düzlemde mizahi teorinin en güzel örneklerinden birini vücuda getirmiştir. Makalede, toplumsal sorunları satirik bir üslupla ele alan Mirza Elekber Sabir'in Qorxuram adlı şiiri, bir mizah teorisi olan uyumsuzluk bağlamında ele alınacak ve bu teori ekseninde açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler
Mizah, Uyumsuzluk Teorisi, Mirza Elekber Sabir, Qorxuram

Keywords
Humour, Dissonance Theory, Mirza Elekber Sabir, Qorxuram

Abstract

Humorous products, which basically aim to make people laugh, are literary works embodied by the influence of both social and personal events. Humor, which presents various functions such as laughter, sarcasm and satire, is the form of social life reflected in literary products. The humorous elements that we encounter in almost all literary works have a large place in the content of Turkish literature. The society, which has been directly or indirectly exposed to many changes and has crossed the floors of a new cultural stage each time, has a humorous style according to the current conditions and psychological factors; has been formed in various narrative genres. Mirza Elekber Sabir, one of the representatives of 20th century Azerbaijani Turkish literature, brought the elements of discord together in his poem Qorxuram, which we will discuss, and brought into being one of the best examples of humorous theory on the poetic plane. In the article, Mirza Elekber Sabir's poem Qorxuram, which deals with social problems in a satirical style, will be discussed in the context of dissonance, which is a humor theory, and will be tried to be explained in the axis of this theory.

** Dr.*
hasansavass42@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2145-6034
Konya/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 19/11/2021
Kabul Tarihi: 18/02/2022

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'na ait *Türkçe Sözlük*'te mizah kelimesine karşılık olarak verilen gülmece kavramı; eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay (2019, s. 999) olarak tanımlanır. Güldüren söz anlamına gelen mizah (Kaya, 2020, s. 636) insanı güldürmeyi amaçlar. Mizahi ürünler, gerek sosyal gerekse kişisel olayların etkisi ile vücut bulmuş edebî yapıtlardır. Antik dönemden günümüze kadar güldürme, alay ve hiciv gibi çeşitli işlevleri ortaya koyan mizah, araştırmacılar tarafından ele alınmış ve bu bağlamda gülme üzerine çeşitli tanımlar yapılmıştır.

Mizaha felsefi bir yaklaşım sergileyen *Thomas Hobbes*, gülmeyi başkalarının alışılmadık hareketleri ve kusurları üzerine vurgulanan ani bir eylemden kaynaklanmış yüz buruşturarak kahkaha attıran bir tutku olarak tanımlar (1914, s. 27).

Gülmenin ne olduğu ve insanın neye neden güldüğü sorusu ile ilgili Hobbes'ten sonra görüş bildiren (Şentürk, 2016, s. 51) *Immanuel Kant*, gülmeyi gergin bir beklenti anında söz konusu beklentinin hiçbir şeye dönüşmemesinden doğan etki (Kant, 1987, s. 203) olarak tanımlar.

Alman bir filozof olan *Arthur Schopenhauer* gülmeyi bir kavram ile başka bir kavram içerisinde düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun ani bir şekilde algılanması olarak düşünür. Gülmenin bu nesneler arasındaki uyumsuzluğun bir ifadesi (1909, C. 1, s. 76) olduğunu belirtir.

Gülme teorilerine yeni bir yaklaşım getiren ve mizahı sorumluluktan kaçış olarak ele alan *John Morreall* gülmeyi kendi kendine bir kutlama olarak tanımlar. Ayrıca gülmenin insanı bir başkasından ya da önceki durumundan daha iyi görme duygusu üzerine yoğunlaşan bir eylem olduğunu ifade eder (1997, s. 10-11).

Mizaha ruhsal açıdan bakan *Eric Smadja*, gülmenin kişinin inkâr etmek ya da reddetmek için kendini zorladığı katlanılmaz ve acı verici duygulanımlara karşı bir savunma süreci olduğunu öne sürer (2013, s. 130). Bununla birlikte İngiliz bir psikolog olan *James Sully* ise gülmeyi her şeyden önce bireysel bir zihnin satın alınamaz mülkiyeti olarak tanımlar (1902, s. 298).

Antik Çağ filozoflarına göre insanlara ruhsal yaşamı veren ve varlık kazanımlarını gerçekleştiren yegâne şey gülmedir. Antik Yunan'da ve Eski Ahit'te tanrıların insanlara bahşettiği bir edim olarak karşımıza çıkan (Sanders, 2001, s. 22-23) gülme, evrensel bir olgudur. Fiziksel belirtilerin yanında kanın oksijenlenmesi gibi bedensel değişiklerle birlikte ortaya çıkar. Ayrıca bu olgu, kendine özgü zihinsel ya da fiziksel durumlarla da belirir (Monro, 1963, s. 13). Çok katmanlı ve değişik birçok olaya gülündüğü için gülmeye sebep olan durumlar, çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Geçmişten bugüne değin insanların niçin güldüğü, hangi durumların insanda gülmeye yol açtığı, gülmeye sebep olan sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik etmenlerin neler olduğu üzerine çeşitli teoriler ortaya konulmuştur (Daşdemir, 2019, s. 141).

Gülme konusunda Batı'da antik dönemden günümüze kadar ileri sürülen teorileri genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; *üstünlük*, *zıtlık* ve *rahatlama* teorileridir (Türkmen, 2000, s. 1). Buna karşılık Morreall, bu üç kuramın gülme olgusunu tam anlamıyla açıklayamadığını öne sürerek yeni bir teori ortaya atar.

Memnuniyet verici bir psikolojik değişkenlikten doğan gülme olarak nitelediği bu teori, kavramların öğrenilmesi ile alakalıdır. Bir çocuğun hayvanat bahçesinde gördüğü deve kuşu, onun hayvan kavramıyla özdeşleştirdiği hiçbir türe uymaz. Bu sayede memnuniyet verici bu durum karşısında gülmenin ortaya çıktığını ifade eder (Morreall, 2006, s. 259-263). Mizahın kaynağı olarak uyumsuzluk kuramını ilk kez ortaya atan ve *Retorik* adlı eserinde bu teoriyi kabullenen (Morreall, 1997, s. 25) *Aristoteles*, mizahın beklenilenin aksine yeni bir fikrin söylenmesi ile dinleyicileri şaşırtma neticesinde mümkün olabileceğini belirtir (1995, s. 189). *Cicero*, gülmenin kaynağı olmadığını ve gülünecek her şeyin kendini beğenmiş insanların davranışlarında göze çarpan kusurlar arasında bulunduğunu ifade eder. Hatta gülünç olan her konunun ciddi düşüncelerin de kaynağı olabileceğini açıklar (1948, C. 1, s. 375-385). *Sigmund Freud* ise gülmenin saldırganlık ve içgüdünün doyurulması ile ilgili bir amaca yönelik olduğunu öne sürer (2016, s. 121-136).

Gülme, şaşırma ve yadırgama üzerine kurulu olan mizah kuramları (Canpolat & Şişmanoğlu, 2002, s. 31) genellikle rahatlama, üstünlük ve uyumsuzluk şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya giren kuramlara edebî ürünlerde de rastlamak mümkündür. 20. yüzyıl Azerbaycan Türk edebiyatı temsilcilerinden olan Mirza Elekber Sabir, *Qorxuram* adlı şiirinde uyumsuzluk unsurlarını bir araya getirerek poetik düzlemde mizahi teorinin en güzel örneklerinden birini vücuda getirmiştir. Bu minvalde yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarını satirik bir üslupla şiirlerinde dile getiren şairinin şiiri, uyumsuzluk kuramı bağlamında tatbik edilecek ve bu kuramının ilgili şiire nasıl yansıdığı incelemeye konu olacaktır. Bu tatbikten önce şairin hayatı etrafında gelişen olayları vermek daha doğru olur. Çünkü şiirin muhtevasında rastlanılan uyumsuzluklar, şairin hayatındaki uyumsuzluklar ile örülmüştür.

Modern Azerbaycan şiirinin kurucularından biri olarak görülen Mirza Elekber Sabir, 19. yüzyılın son yarısı ile 20. yüzyılın ilk döneminde yaşamıştır. Sabir'in iyi bir din eğitimi almasını isteyen ailesi, yedi yaşlarındayken onu medreseye göndermiştir. Daha sonra Şamahı'da yeni usulde Rusça ve Türkçe derslerin okutulduğu Meclis Mektebi'ne girmiştir. Mektebin başmuallimi, cehalet, batıl inançlar ve mezhep ayrılıklarına karşı çıkan şair *Hacı Seyyid Azim Şirvânî*, Fars Edebiyatı okuturken Sabir'in derslerdeki başarısını fark etmiş ve onu teşvik etmiştir (Akpınar, 2008, C. 35, s. 345). Fakat babası Sabir'in kendisi gibi din eğitimi almış bir tüccar olmasını ister ve onu okuldan alır. Eğitimi yarıda kalan şair, dükkânda babasının yanında çalışmaya başlar. Çeşitli sıkıntılar çektikten sonra 1905 yılında *Molla Nasreddin* dergisinde modern bir satirik (mizahi) edebiyat türü doğmuş ve Sabir, bu türün en güzel örneklerini vererek gelişimine katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2012, s. 366-369).

Molla Nasreddin dergisinin etrafında toplananlardan biri olan Mirza Elekber Sabir, Türkiye'de *Hophopname* adlı eseri ile tanınmaktadır. Sabir, Azerbaycan halkının dertlerini yüreğinde hissetmiş ve bu dertlerin yüreğindeki sızısını ağlayarak güldüren, güldürerek ağlatan şiirleri ile ortaya çıkarmıştır. Şiir anlayışı, güle ve bülbüle dair yalan söyleyen gazelci-kasideci şairleri tahtlarından etmiştir. Realist-modem Azerbaycan şiirinin doğuşu, Sabir'in edebî faaliyetleri neticesinde olmuştur. Tamamen orijinal karaktere sahip, hiç bir kimse ile mukayese edilemeyecek, hiç bir ekole bağlanamayacak bir şairdir. Kendi yolunu kendi açmış, kendi ekolünün esaslarını

muazzam bir şekilde olgunlaştırmıştır. Sabir'in hassaten Güney Azerbaycan Türk edebiyatı üzerindeki etkileri aşırı derecede yararlı olmuştur (Akpınar, 1994, s. 71-72). Ayrıca Sabir, *Fuzuli*'nin[1] tılsımını kırarak yeni Azerbaycan şiirinin ufkunu da açmıştır (Caferoğlu & Akpınar, 1992, s. 606). Modern Azerbaycan şiirinin ve satira geleneğinin öncülerinden biri olan Sabir, şiirlerinde toplumun prangalarından kurtulması için toplumsal eleştiriyi kullanmış ve bunu mizah ile harmanlayarak kaleme almıştır. Sabir, medeniyetin getirilerini ve çağın gerektirdiklerini toplumdan uzak tutan kişiler olarak mollaları görür. Şairin *Qorxuram* adlı şiiri bu mollaları eleştiren bir içeriğe sahiptir. Kendi yaşadıklarından da beslenen şairin ilgili şiirini bir mizah teorisi olan uyumsuzluk bağlamında ele alalım.

1. Uyumsuzluk Teorisi Bağlamında *Qorxuram* Adlı Şiirin İncelenmesi

17. ve 19. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlenen (Morreall, 1997, s. 25) uyumsuzluk kuramı, en yaygın mizah açıklamalarından biridir. Belirli uygunsuzluk, uyumsuzluk ve münasebetsizliklerin eğlenceyle sonuçlandığı gerçeğine dayanır (Feinberg, 2004, s. 105). Zıtlık yahut uyumsuzluk teorisi; *Francis Hutcheson*'ın 1750 tarihli *Kahkaha Üzerine Düşünceler* adlı eserine dayandırılabilir (Critchley, 2020, s. 19). Bununla birlikte Kant, Schopenhauer ve Spencer gibi büyük filozofların da içinde bulunduğu pek çok kişi tarafından savunulmuş ve geliştirilmiştir. Bu teoriye göre birbirlerine zıt veya birbirleriyle ilgisiz iki fikrin birleşmesi gülmeyi doğurur (Türkmen, 2000, s. 1-2). Uyumsuzluk kuramında amaç; umulmayan, mantıksız ya da uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel bir tepkidir. Söz konusu kuramda gülmeyi başlatan, belli bir ikilik ya da karşıtlıktır. Uyumsuzluk kuramının ardındaki temel düşünce; nesneler ve olaylar arasında belirli kalıplara uymayan herhangi bir olgunun gülmeye yol açmasıdır (Morreall, 1997, s. 24-25).

Uyumsuzluk teorisini bir örnekle açıklamak mümkündür. Kekeme ya da yabancı aksanla konuşan bir kişi, toplum tarafından normal karşılanır. Ancak kekeme taklidi yapılması ya da yabancı aksanla konuşulmaya çalışılması gülünçtür. Çünkü taklitçinin kekelemeyi ya da yanlış söyleyişleri bilerek yaptığı dinleyici tarafından bilinmektedir. O sebeple sevecen bir anlayış göstermek gereksiz ve olanak dışıdır (Koestler, 1997, s. 73). Dolayısıyla toplumsal anlamda uyumsuzluk, gülmeye yol açar. Toplumsal yaşam ve sonuçla neden arasındaki derin uyumsuzluklar, gülmeyi doğurur (Bergson, 1996, s. 18-104). Sonuç ve neden arasındaki derin uyumsuzlukları barındıran mizahi ürünlere edebî metinlerin muhtevasında sık sık rastlamak mümkündür. Bu içerikteki metinler 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında da mevcuttur. Bunlardan en çok tanınan da *Molla Nasreddin* çatısı altında bulunmuş ve satira geleneğinin öncülerinden olan Mirza Elekber Sabir'dir. Türkiye'de de dâhil olmak üzere onun en çok bilinen manzumelerinden biri *Qorxuram* adlı şiirdir. Nitekim bu şiir, bestelenmiş ve Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır.

---

[1] Şah İsmail ile aynı devirde yaşayan ve sayesinde Azerbaycan Türk edebiyatının üne kavuştuğu şair Fuzuli, Türk dünyasında gerçek bir şair olarak tanınmıştır. Şark kültürüne merak duymasının yanında ilim ile de iştigal olmuştur. Yunan felsefesi okumuş olan Sabir, İslami dünya görüşünün yanı sıra Hristiyan dünyasının düşüncelerini de bilmesi çeşitli sentezler yapmasına yol açmıştır (Caferoğlu, 1991, s. 151).

Qorxuram adlı şiirin hemen hemen her dizesinde *uyumsuzluğun uyumunu* (Daşdemir, 2019, s. 145) ortaya koyan Sabir, şiirinde 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın içinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumun bir yansımasını kaleme almıştır. 20. yüzyılın başları, Azerbaycan'da büyük hadiselerin cereyan ettiği bir dönemin başlangıcıdır. 1905 Rus ihtilali ile birlikte Çarlık Rusya'da hürriyet güneşi doğmuştur. Bu etki tüm Türkler ile Müslümanlar arasında siyasi, yazınsal ve sosyolojik faaliyetlerin başlamasına zemin hazırlamıştır. Azerbaycan'da düşünce hürriyetinin olması siyasi ve edebî gelişmenin de önünü açmıştır. 1906 ila 1911 yılları arasında İran'da meşrutiyet hareketlerinin yaygınlaşması ve 1908 yılında da Türkiye'de meşrutiyetin ilan edilmesi Azerbaycanlı aydınlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Meşrutiyetin ilk yıllarında İslamcılık düşüncesi Türkiye ve İslam dünyasında etkili bir siyaset olarak düşünülmüştür. Fakat İran'daki meşrutiyet hareketinin beklenilen etkiyi verememesi ve Balkan savaşları ve Arap coğrafyasındaki karışıklıklar ile birlikte Osmanlı Devleti'nin uçurumun kenarına gelmesi İslam birliği düşüncesinin zayıflamasına sebep olmuştur. 1917 yılında Rus ihtilalinin cereyan etmesi Türkçü ve Turancı idealleri Türk coğrafyalarında yeniden harekete geçirmiştir. Bu yıllardaki Azerbaycan edebiyatı, Türkiye merkezli Türkçülük hareketinin; Türkiye, İran ve diğer İslam ülkelerinin tesiri ile İslamcılığın; Rusya dolayısı ile siyasî, çağdaş, ve içtimai olguların; kısaca üç büyük temayülün tesiri altındadır. Fakat bunların hepsinin dışında Azerbaycan edebiyatının çağdaşlaşmasında derin etkileri olan bir edebî ekol mevcuttur. Bu edebî ekole mensup olanlar, Azerbaycan'ın o günki durumuna göre bütün bu eğilimlerin bir sentezini yaparak *Molla Nasreddin* dergisi etrafında toplanmışlardır. Derginin etrafında toplananlardan biri de Mirza Elekber Sabir'dir (Akpınar, 1994, s. 69-71). Kısa bir süre sonra Mirza Elekber Sabir, yenilikçi akımın en etkili organı olan Molla Nasreddin dergisi ile özdeşleşmiştir (Sabir, 2007, s. 15). Türk Dünyası'nda Molla Nasreddinciler diye anılan Celil Memmedguluzâde, Mirza Elekber Sabir gibi birçok edip ve şair, gönül sözlerini fıkralaştırarak Nasreddin Hoca'nın ağzından söylemiş ve yazmışlardır (Kafkasyalı, 2002, C. 2, s. 152-153).

Güney Azerbaycan şiirinde önemli kollardan biri de *satira* denilen şiir geleneğidir. Mizah edebiyatı, Mirza Elekber Sabir ve M. Ali Mö'cüz'ün bütün Kafkasya'da etkili olan satira geleneğine dayanır. Yoğun bir baskı ve sansür altında yaşayan Güneyli şairler açıktan söyleyemediklerini mizah yoluyla ifade eder (Okumuş, 2007, s. 1158). İran Türk Edebiyatı'nda Mirza Elekber Sabir ve Mirza Ali Mö'cüz'den beri devam eden mizah, yergi (satira) edebiyatı geleneği bu dönemde de diriliğini korumuştur. Sözlü gelenekte çok yaygın olan mizah ve yergi edebiyatı, yazılı edebiyatta da yerini genişletmeye çalışmıştır. Yıllardan beri çalkantılar içerisinde bulunan, zaman zaman temel taşları yerinden oynatılan, zaman zaman yönü tersine çevrilerek ağır aksakları öne geçirilen bu toplumda elbette ki yergi, mizah, hiciv edebiyatı gelişecektir (Kafkasyalı, 2002, C. 4, s. 31).

Ortadoğu modernleşmesinin tipik öncülerinden biri olan Sabir, medrese mollaları ile şiirlerinde kavga etmiştir. Bunun yanında Rus hayatını batılılık zanneden zümrelerle çatışmıştır. Kafkas'a giren feodal düzenle ihtilaf hâlinde olmuş ve öte taraftan milli hayatın folklorik özelliklerini kimse onun kadar muhafaza edip kullanamamıştır. O, sıradan Azerbaycanlılardaki renkli mizahi ifadeyi en yüksek

seviyede temsil etmiştir. Çoğunluğu satir tarzında olan şiirleri dinsel bağnazlığa ve her türlü gericiliğe karşı birer özgürlük anıtıdır. Şair, zamanın özgürlükçü hareketi olan meşrutiyeti överken mutlakiyeti yergi ateşine tutmuştur. Bu sayede özgürlük hareketine ivme kazandırmıştır (Sabir, 2007, s. 15-17). Sabir'in şiirlerinde bir tarafta vicdanlı, samimi ve inananları aydınlatmaya çalışan din düşünürleri, diğer yanda ise daha kalabalık olan, ilimden yoksun, körü körüne geleneğe bağlı, dini kendi çıkarları için kisve olarak kullanan din tacirleri ve hacılar yer almaktadır. Şair, dini kendi çıkarlarına alet eden din adamlarını eleştirirken aslında İslam dininin bilimle zıtlaşma ve çatışma içerisine girmediğini, bu algının cahil mollalar yüzünden ortaya çıktığını savunur. İlimden, gelişimden habersiz olan bu mollalar, yeni olan her şeye karşı oldukları gibi toplumun sorunlarını dile getiren ve halkı aydınlatmaya çalışan gazetelere karşı da olumsuz bir yaklaşım içinde olmuşlardır (Khalilova, 2019, s. 274). Bu noktada Qorxuram şiirinde; nüktedan ve dünyaya aldırış etmeyen bir karakter olarak karşımıza çıkan Sabir, hayatı boyunca karşılaştığı zorlukları çelişik ifadelerle terennüm ettirmiş ve bu sayede kaotik bir algıdan düzenli bir ifade tarzına geçişteki uyumsuzlukları kullanarak sosyal olaylarla alay etmeyi başarabilmiştir. Tezatlıkları art arda sıralayarak yapıtın muhtevasını güçlü bir mizahi karaktere büründüren Mirza Elekber Sabir'in Qorxuram adlı şiirini hem Azerbaycan Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi ile şu şekilde verelim:

QORXURAM

Payi-piyade düşürem çöllere,
Xari-müğilan görürem, qorxmuram.
Seyr edirem berrü biyabanları,
Quli-biyaban görürem, qorxmuram.
Gah oluram behrde zövreqnişin,
Dalgalı tufan görürem, qorxmuram.
Geh çıxıram sahile, her yanda min
Vehşiyi-gürran görürem, qorxmuram.
Gah şefeq tek düşürem dağlara,
Yangılı vulkan görürem, qorxmuram.
Geh enirem saye tek ormanlara,
Yırtıcı heyvan görürem, qorxmuram.
Üz qoyuram gah neyistanlara,
Bir sürü aslan görürem, qorxmuram.
Meqberlikde edirem geh mekan,
Qebrde xortdan görürem, qorxmuram.
Menzil olur geh mene viraneler,
Cin görürem, can görürem, qorxmuram.
Bu küreyi-erzde men, müxteser,
Müxtelif elvan görürem, qorxmuram.

KORKURAM

Yayan yapıldak düşürem yollara,
Çakır dikenler görürem korkmuram.
Seyredirem ıssız biyabanları,
Vahşi hayvanlar görürem korkmuram,
Kâh oluram denizlerde kayıkçı,
Dalgalı tufan görürem korkmuram.
Kâh çıkıram sahile, her yanda
Kalaba vahşiler görürem korkmuram.
Kâh sabaha dek vururam dağlara,
Yangınlı balkan görürem korkmuram.
Kâh inirem gölgeli ormanlara,
Yırtıcı hayvan görürem korkmuram.
Bazen yönelip savanlara,
Bir sürü aslan görürem korkmuram.
Mezarlıklarda tuturam kâh mekân,
Orada hortlak görürem korkmuram.
Menzil olur kâh bana viraneler,
Cin görürem, can görürem korkmuram.
Bu küre-i arzda ben, muhtasar,
Muhtelif elvan görürem korkmuram.

Xarici mülkünde de hetta gezib	Yurt dışında da hatta gezip
Çox tühaf insan görürem, qorxmuram.	Çok tuhaf insan görürem korkmuram.
Leyk, bu qorxmazlıq ile, doğrusu,	Fakat bu korkmazlıkla doğrusu
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,	Ay dadaş vallahi, billahi, tallahi,
Harda müselman görürem, qorxuram!	Nerde Müselman görürem korkuram!
Bisebeb qorxmayıram, vechi var:	Sebepsiz korkmuram, özrü var,
Neyleyim axır, bu yox olmuşların	Neyleyim yahu, bu yok olmuşların
Fikrini qan-qan görürem, qorxuram,	Fikrini kan görürem, korkuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram!	Korkuram, korkuram, korkuram!
(Sabir, 2004, s. 125-126)	(Sabir, 2006: s. 97-98)

Cemiyetteki eksiklikleri gidermek adına teşekkül eden mizah (Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi, 2004, s. 703), uygulandığı toplum için bir sosyal denetim mekanizmasıdır. Mizah, konu edinilen kişinin itibarını, statüsünü ve saygınlığını azaltan tahrip edici bir eylemdir (Öğüt Eker, 2019, s. 11). Bu minvalde Sabir, şiirlerinde mizahi öğelerden yararlanarak topluma zarar veren molla tiplerini eleştirir ve söz konusu tipleri toplumsal bir cezaya maruz bırakır. Çünkü Sabir, emperyalist güçlerin Müslüman ülkeler üzerindeki kötü emellerini çok ucuza satın aldıkları mollalar vasıtasıyla gerçekleştirdiklerini bilmektedir. Eğitimsiz, yobaz, geniş ufka, derin bilgiye, yüksek milli gayrete sahip olmayan mollaların da bu maksatlara alet olduğunu iyi bildiği için yüzyıllardan beridir halkı ilimden, teknikten, fenden, alıkoyan bu insanları zaman zaman kıyasıya tenkit etmiştir. Bu bakımdan şairin iyi bir örnek teşkil eden Qorxuram adlı şiirinde İslam âlemini temsilen tanımlanan mevcut Müslüman tipi, muhayyileyi zorlayan bir nitelik arz etmektedir (Khalilova, 2019, s. 271-272). Sabir, yanlışlıklara boğulmuş bir toplumda fark edilmeyen gerçeklere yönelerek eğitimsiz, tutucu mollalara karşı alaylı bir tavır takınır ve bu tipleri uyumsuzluklarla örülü söz öbekleri vasıtasıyla eleştirir. Dizeler mollalara karşı eleştirileri barındırırken öte yandan Sabir'in çocukken yaşadığı bir olayı akıllara getirir. Buna göre yedi yaşında *Mahalle Mollahanesi* diye tabir edilen mahalle medresesinde eğitime başlayan Sabir, dinî bilgilerin yanı sıra *Sadi*'nin *Bostan ve Gülistan*'ı gibi klasik eserleri de okumaya başlar. Sadece *Kur'an-ı Kerim* okumaktan ibaret olan, yazı yazmanın ve başka şeyler okumanın yasak olduğu medresede canı çok sıkılır. Bir gün yazı yazdığı için molladan dayak bile yer (Khalilova, 2019, s. 16). Bu bağlamda Sabir'in söz konusu şiirde kullandığı mizahi öğeler, sosyal yaşantısında karşılaştığı olayın bir yansımasıdır. Şiirde abartı, hiciv, tezat ve ironi gibi unsurları kullanarak alaycı bir ifade yolunu seçen Sabir, böylelikle yaşantısında yer alan zorlamaları eleştirme olanağına da erişmiştir. Yaşanan olumsuzluklar karşısında mukavemet işlevi üstlenen toplumsal eleştirinin dönemin sosyo-kültürel yapısı içerisinde bir protesto eylemi olarak nitelendirilmesi mümkündür (Demirtaş, 2019, s. 272). Beklenen ile gerçekte olan durum arasında uyumsuz bir bağ yaratarak mizahi üslubun oluşmasını sağlayan Mirza Elekber Sabir'in yaşadığı çağa ve içinde bulunduğu toplumsal bağlama uygun olarak şiirlerini terennüm ettirdiğini söylemek mümkündür. Herhangi bir şeyin mizahla ilişkisinin bulunmaması, o şeyin, insanla ilgisinin bulunmaması anlamına gelir (Öğüt Eker, 2009, s. 169). Nitekim yaşam ile gülmece arasında sıkı bir bağıntı vardır. Bu bağıntının

simgesi de insandır. İnsanlar sıkıntılarını, üzüntülerini, yergilerini, mutluluklarını zaman zaman gülmece yolu ile başkalarına iletirler. Bu durumda gülmece, insan duygularının bir boşalım kanalıdır (Özünlü, 1999, s. 37). Buradan hareketle Sabir, toplumsal aksaklıklara mizahi bir edayla yaklaşmış ve içinde bulunduğu çağa uygun olarak yeniliğe kapalı ve toplumun gelişmesini engelleyen insanları, tezat ifadeler aracılığıyla alaycı bir tavır takınarak ince bir şekilde eleştirmiştir.

Uyumsuzluk kuramına göre herhangi bir metinde dinleyici ya da okuyucuda olayların nasıl sona ereceğine ilişkin bir beklenti bulunur. Olaylar beklenilenin dışında geliştiği zaman insanlar bir çeşit şok yaşarlar. Umulanın tersi bulunduğunda o sonuç, insanların gülmesine neden olur (Özünlü, 1999, s. 21). Sözü, ilerisinin ne olacağını sezdirmeden sürdürdükten sonra beklenmedik bir sonuçla bitirmek anlamına gelen *terdit* sanatından (Dilçin, 2009, s. 460) da ustaca faydalanan şair; vahşi hayvanlar, dalgalı tufanlar, yırtıcı hayvanlar, aslanlar yahut hortlak, cin ve yurt dışında çok tuhaf insanlar görüp korkmadığını ancak nerede Müslüman görse korktuğunu ifade eder. Gerçeklikle örtüşmeyen bu uyumsuzluklar, dinleyiciye bir yandan şok yaşatırken öte yandan dinleyicinin gülmesine yol açar. Ayrıca uyumsuzluk teorisi, kişinin beklemediği uyumsuz bir sonuçla karşılaşması; ancak bu uyumsuz sonucun başka bir mantık düzeyinde uyumlu olması veya kişinin karşılaştığı durumların belirli kalıplara aykırı olması sonucu güldüğünü varsayar (Bayraktar, 2010, s. 117). Dizeler olaylarla örtüşmeyen bir sonla sonuçlansa da esasen Sabir'in bilinçdışında belirli bir uyuma sahiptir. Çünkü Sabir'in yazdığı satirik şiirler ona dosttan ziyade düşman kazandırır. Hatta bir gün tutucu hemşehrilerinden birisi, Molla Nasreddin mecmuasındaki bir şiirinden ötürü onu öldürmeye kalkar (Khalilova, 2019, s. 18). Sabir'in bu yaşanmışlıkları göz önüne alındığında *uyumsuzluğun uyumu* ortaya çıkar. Nitekim sosyal hayatta kendini sıklıkla gösteren mizah; kimi zaman insanların sosyalleşerek hoşça vakit geçirmesini sağlarken kimi zaman da rahatsız edici sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Topcu, 2019, s. 64). Ayrıca sanatçının *Harda müslüman görürem, gorhuram* dizesini okuyan veya duyan bazı kimseler, onun İslam'dan uzak, hatta din düşmanı birisi olduğu kanaatine varabilir. Oysaki Hophopname'deki şiirleri değerlendirildiği zaman Sabir'in samimi bir Müslüman olduğunu anlamak pek de zor olmaz. O, İslam ile bir derdinin olmayışını, kendinin de Müslüman oluşunu *A Şirvanlılar!* redifli şiirinde açık olarak belirtmektedir (Khalilova, 2019, s. 272-273).

SONUÇ

Hayatın hemen hemen her alanında görülen mizah, edebiyatın muhtevasında da geniş bir yer tutmuştur. Mizah kuramlarının çerçevesi göz önüne alındığında Mirza Elekber Sabir'in de bu cihette şiirlerinin bulunduğu görülür. Şair, tezatlıkları art arda sıralayarak *Qorxuram* adlı şiirin muhtevasını güçlü bir mizahi karaktere büründürmüştür. Sabir'in mizahını ortaya çıkaran ifadelerin temelinde dini kendi çıkarları adına kullanan ve din adı altında toplumu yobazlaştıran kişileri yermek vardır. Söz konusu şiirde karşımıza çıkan birbirinden uyumsuz kavramlar ve ifadeler, okuyucunun tebessüm etmesini sağlarken öte yandan da şair, bu kavramlar arasında bir bağ kurarak uyumsuz davranışların tenakuzu ile dinleyicide mizahi etkinin oluşmasını sağlamıştır. Terdit sanatından ustaca faydalanarak ne olacağını sezdirmeden şiiri kurgulayan Mirza Elekber Sabir, söz konusu şiiri okuyucunun

beklemediği bir şekilde alışılmışın dışında sonlandırmıştır. Böylece Sabir, ilgili şiirde kalıp davranışları tekrarlamamak adına uyumsuzluğun en güzel örneğini ortaya koymuştur.

EXTENDED ABSTRACT

Humor is a phenomenon that deals with what people laugh at and seeks an answer to this question since Antiquity. Thinkers such as Thomas Hobbes, Immanuel Kant, John Morreall, Arthur Schopenhauer, especially Platon, Aristotle, and Cicero, approached the phenomenon of humor from different angles and put forward various theories by expressing their opinions on the factors that cause laughter. These theories are generally grouped into three groups as relaxation, superiority, and dissonance. Humorous products aiming to make people laugh are the products embodied by the effect of both social and personal events. Society, which has been directly or indirectly exposed to many changes and has crossed the floors of a new cultural stage each time, has formed its humorous style in various narrative types according to the current conditions and psychological factors. Humor, which presents various functions such as laughter, sarcasm, irony, and satire, is a form of social life reflected in literary products. In this context, Mirza Elekber Sabir, one of the representatives of 20th century Azerbaijani Turkish literature, is among the pioneers of modern Azerbaijani poetry and satirical tradition. Mirza Elekber Sabir used social criticism in his poems to help society get rid of stereotypes and blended them with humor accompanied by inconsistencies. In this respect, Sabir's poem Qorhuram, which is well-known and resonant both in Azerbaijan and other Turkish geographies, has been applied in the context of the theory of dissonance, and how this theory is reflected in the related poem has been the subject of analysis. The dissonance theory, one of the most common humor theories, is essentially a combination of two opposite ideas. The most important aspect that constitutes the infrastructure of this theory is the juxtaposition of phrases that do not fit certain patterns and this situation causes laughter in the audience. Mirza Elekber Sabir brought together the elements of discord in his poem Qorxuram, which we discussed, and brought into being one of the best examples of humorous theory on the poetic plane. Sabir, who sees the mullahs like the people who keep the benefits of civilization and the necessities of the age away from society, criticizes these mullahs based on his own experiences in the poem in question. In other words, the inconsistencies encountered in the content of the poem are knitted with the inconsistencies in the poet's life. In his poem, Qorxuram; Sabir, who comes across as a humorous and indifferent character to the world, sang the difficulties he faced throughout his life with contradictory expressions, and thus, he was able to make fun of social events by using the inconsistencies in the transition from a chaotic perception to a regular expression style. Arranging the contrasts one after the other, Sabir covered the social problems in a satirical style by putting the content of the work into a strong humorous character. The basis of the expressions that reveal Sabir's humor is to criticize people who use religion for their own interests and make society bigoted under the name of religion. While the incompatible concepts and expressions in the poem in question make the reader smile, on the other hand, the poet has established a link between these concepts and created a humorous effect in the audience with the conflict of incompatible behaviors.

KAYNAKÇA

Akpınar, Y. (1994). *Azeri edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Akpınar, Y. (2008). Sâbir, Mirza Alekber. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 345-346). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Aristoteles (1995). *Retorik* (M. H. Aydoğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Qasımlı. Muhammer & Abbaslı İsrafil vd. (Ed.) *Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi* (C. 1). Bakı: Elm.
Bayraktar, Z. (2010). *Mizah teorileri ve mizah teorilerine göre Nasreddin Hoca fıkralarının tahlili* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
Bergson, H. (1996). *Gülme-komiğin anlamı üstüne deneme-*. (Y. Avunç, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Caferoğlu, A. & Akpınar, Y. (1992). Âzerbaycan Türkleri edebiyatı, *Türk Dünyası El Kitabı 3* içinde (s. 597-614). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
Caferoğlu, A. (1991). Azerbaycan edebiyatı. Halil Açıkgöz (Ed.), *Türk Dünyası Edebiyatı 1* içinde (s. 140-224). Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
Canpolat, M. & Şişmanoğlu Ş. (2002). Fıkra, gülmece kuramları ve anlatım ortamı. *Millî Folklor*, 7, 31-35. Erişim Adresi: http://repository.bilkent.edu.tr/handle/11693/24596.
Cicero (1948). *De Oratore 1* (E. W. Sutton, Trans.). London: Harward Universty Press.
Critchley, S. (2020). *Mizah üzerine* (S. Sam Çev.). İstanbul: Monokl Yayınları.
Daşdemir, C. (2019). Uyumsuzluk teorisi bağlamında Yusufelili Âşık Huzûri'nin "Tezatlar Destanı" üzerine bir tahlil denemesi. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Alay Kitabı* içinde (s. 141-152). İstanbul: Kitabevi.
Demirtaş, S. (2019). Hayatı "alay"a alan bir fıkra tipi: Bekri Mustafa fıkralarında toplumsal eleştiri. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Alay Kitabı* içinde (s. 257- 274). İstanbul: Kitabevi.
Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Feinberg, L. (2004). Mizahın sırrı (A. Çelik & F. G. Ö. Koçsoy, Çev.). *Millî Folklor*, 62, 105-113. Erişim Adresi: https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=62&Sayfa=102.
Freud, S. (2016). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri* (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
Hobbes, T. (1914). *Leviathan*. Letchworth: The Aldıne Press.
Kafkasyalı, A. (2002). *İran Türk edebiyatı antolojisi* (C. 2-4). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
Kant, I. (1987). *Critique of judgement* (W. S. Pluhar, Trans.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
Kaya, D. (2020). *Türk dünyası ansiklopedik Türk halk edebiyatı kavramları ve terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Khalilova, G. (2019). *Mehmet Akif Ersoy ve Mirze Elekber Sabir arasında bir karşılaştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Koestler, A. (1997). *Mizah yaratma eylemi* (S. Kabakçıoğlu, Ö. Kabakçıoğlu Çev.). İstanbul: İris Yayıncılık.

Köprülü, M. F. (2016). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Monro, D. H. (1963). *Argument of laughter*. Indiana: Notre Dame Press.

Morreall, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak* (K. Aysevener & Ş. Soyer, Çev.). İstanbul: İris Yayıncılık.

Morreall, J. (2006). Gülmede yeni bir teori (M. Ekici Çev). M. Ö. Oğuz & M. Ekici vd. (Ed.), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* içinde (s. 259-275). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Okumuş, S. (2007). Modern Güney Azerbaycan edebiyatı, *38. Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi (İCANAS)* içinde (s. 1141-1171), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Yüksek Kurumu.

Öğüt Eker, G. (2009). *İnsan kültür mizah-eğlence endüstrisinde tüketim nesnesi olarak mizah-*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Öğüt Eker, G. (2019). Sosyal normların cezalandırma yaptırımı boyutunda "sosyal ceza olarak gülme ve alay". Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Alay Kitabı* içinde (s. 5-2). İstanbul: Kitabevi.

Özünlü, Ü. (1999). *Gülmecenin dilleri*. Ankara: Doruk Yayınları.

Sabir, M. E. (2004). *Hophopname 1*. Bakı: Şerk-Gerb.

Sabir, M. E. (2006). *Hophopname-seçmeler-* (İsa Öztürk Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sanders, B. (2001). *Kahkahanın zaferi-yıkıcı tarih olarak gülme-*. (Kemal Atakay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schopenhauer, A. (1909). *The world as will and idea 1* (R. B. Haldane, J. Kemp, Trans.), London: Kegan Paul, Trench, Trübner and Co.

Sevindik, A. (2021). *Türk mizah ekolojisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Smadja, E. (2013). *Gülmek* (S. N. Arım, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Sully, J. (1902). *An essay on laughter-its forms, its causes, its development, and its value*. Londra: Longmans, Green And Co.

Şentürk, R. (2016). *Gülme teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçe sözlük*. Ankara: Yazar.

Topcu, A. (2019). Âşık edebiyatı atışma geleneğinde alay etme olgusu. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Alay Kitabı* içinde (s. 61-75). İstanbul: Kitabevi.

Türkmen, F. (2000). Osmanlı döneminde Türk mizahı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4(2), 1-10. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/34414/380113.

Yılmaz, H. (2012). Mirza Ali Ekber Sâbir. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 361-386. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/egetdid/issue/34447/380584.